

Ігор КОТИК

*кандидат філологічних наук
старший науковий співробітник відділу літературного процесу
та компаративістики
Держаної установи «Інститут Івана Франка НАН України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4948-431X>
e-mail: ihrkttk@gmail.com*

ДОКУМЕНТАЛЬНА І ХУДОЖНІ ВІЗІЇ ВІЙНИ У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ТАРНАВСЬКОГО

Розглянуто зображення війни у творчості українсько-американського письменника Ю. Тарнавського, співзасновника та учасника Нью-Йоркської групи. Зазначено, що, як і інші члени первісного складу цієї групи, Ю. Тарнавський належав до покоління дітей війни, а також, що переживання подій 40-х років ХХ ст. стало для письменника великим потрясінням. Встановлено, що опис тих подій подано у перших розділах його автобіографії «Босоніж додому і назад», а їхнє художнє відображення є у збірці поезій прозою «Спомини», у романі «Теплі полярні ночі», а також у повісті «Шляхи».

Наведено інформацію, що десятирічним хлопцем майбутній письменник втратив матір, дім і змушений був покинути Батьківщину, без батька. Вказано, що перебування у таборах для переміщених осіб, а згодом життя в Америці супроводжувалися відчуттям власного чужинства. Доведено, що втрати рідних, споглядання масових страт євреїв та убивств українців спонукали до художніх рефлексій над темами смерті, сенсу життя, абсурду.

Розглядаючи написаний у ранній період творчості цикл поезій прозою «Спомини» (1964), звернуто увагу на притаманні поетиці цього циклу відстороненість зображення і кінематографічність. Спостережено, що роман «Теплі полярні ночі» (2019), написаний у пізній період творчості, відображає інтенсивну зміну картини світу головного героя, у час дитинство вторглася війна. Встановлено, що автобіографічність цієї книжки переплетена з художнім домислом, поширеним і на магістральну сюжетну лінію; розв'язка сюжету резонує з теперішніми геополітичними настроями у Східній Європі.

Виснувано, що досвід війни позначився на проблематиці і поетиці творчості Ю. Тарнавського загалом. Зокрема, такий вплив простежено у першій збірці поета «Життя в місті» (1956), яка є цілком екзистенціалістичною і першою в історії української поезії суто верлібровою збіркою, а також у повісті «Шляхи» (1956; 2000).

Згадано і про твір «Це гние труп», який Ю. Тарнавський написав у 2022 р. під впливом жахів російсько-української війни.

Ключові слова: діти війни, Друга світова війна, російсько-українська війна, травматичний досвід, екзистенціальна проблематика, поезії прозою, роман.

Творчість письменників, яких називають Нью-Йоркською групою (НЙГ), асоціюється передовсім зі свободою самовираження. На відміну від попереднього покоління українських митців, що в час Другої світової війни опинилося за межами України й виходило з ідеї націоцентризму, місії утвердження через художню творчість української ідентичності, літератори НЙГ не ставили собі таких громадянських завдань, їх об'єднувало прагнення суверенного художнього пошуку.

У наукових студіях, присвячених НЙГ, наведено і конкретніші характеристики, спільні для більшості членів цього середовища. Зокрема, Марія Ревакович такими спільними рисами вважає схильність до метафоричної мови і до верлібрової форми, відкритість до експериментування, урбаністичні мотиви, еротизм, іспанські теми, екзистенційні проблеми (Ревакович, 2012, с. 65). Щодо спільності їхніх біографій, то важливо, що ці люди належать до покоління дітей війни. Більшість членів первісного складу угруповання (Богдан Бойчук, Юрій Тарнавський, Богдан Рубчак, Віра Вовк, Женья Васильківська) народилася на західноукраїнських землях у 30-х роках або в другій половині 20-х років ХХ ст. Під час Другої світової війни вони були дітьми, тож страх, жорстокість, втрату близьких, масові страсти пізнали в юному віці. За час війни чи впродовж перших повоєнних років принаймні четверо з них стали сиротами. Богдан Бойчук втратив маму 1940 р. (Бойчук, 2003, с. 10), маючи 12 років. Віра Вовк (найстарша з членів НЙГ) у 19 років втратила батька, це сталося в Німеччині, під час бомбардування авіацією Північноатлантичного альянсу м. Дрезден. Батько майбутньої письменниці Остап-Михайло Селянський на той час працював хірургом у Дрезденському інституті патології, до війни він був особистим лікарем митрополита Андрія Шептицького (митрополит Шептицький – хресний тато Віри Вовк). Польський лікар і письменник Анджей Ходацькі (Andrzej Chodacki) написав повість «Лікар Селянський», де описано загибель батька письменниці (Ходацький, 2015). Тато Богдана Рубчака Ярослав Рубчак, який до війни очолював у Калуші філію Союзу кооператив, брат відомого актора Івана Рубчака, помер теж у Німеччині, де сім'я перебувала в таборах для переміщених осіб. Сталося це, коли майбутньому поетові «тринадцятий минало». Тітку по мамі разом із донькою (двоюрідною Богдановою сестрою) більшовики заслали до Сибіру, а тітчиного сина (двоюрідного Богданового брата) розстріляли нацисти (Рубчак, 2009, с. 48). Юрій Тарнавський поховав маму в 1944 р., коли мав 10 років, а наступного дня покинув домівку і Батьківщину та втратив контакт із батьком (не назавжди). Його батько Іван Тарнавський, що до війни був учителем математики, директором школи в с. Дильонгувка на Ряшівщині та директором гімназії у м. Турка на Львівщині, під час війни поповнив лави дивізії СС «Галичина». Смерть дружини у липні 1944 р., вважав він, врятувала його від ймовірної загибелі у битві під Бродами, де в ті дні полягло більшість його побратимів (Тарнавський, 2000а, с. 260).

До теми власного досвіду Другої світової війни Ю. Тарнавський звертався неодноразово. Існують принаймні **три твори різних жанрів, написані у різні періоди, в яких письменник описує пережиті ним події цієї війни**. Літературознавчі дослідження неодноразово торкалися проблематики цих творів, але системної студії про зображення війни у творах письменника досі не існувало.

Мета статті – розглянути представлення війни очима Ю. Тарнавського на матеріалі його автобіографічного есею та художніх текстів.

Якщо йти за хронологією, то насамперед треба назвати збірку поезій прозою «Спомини». «Спомини» постали у першій половині 60-х років ХХ ст. (а саме

1964 р.), коли Ю. Тарнавському було 30 років. Керуючи в той час у всесвітньо відомій комп'ютерній компанії IBM надзвичайно важливим проєктом з автоматичного перекладу з російської на англійську, він пише свою першу книжку про Україну. В Україні, однак, ця книжка так ніколи і не була опублікована.

На мою думку, перш ніж читати цей цикл поезій прозою про авторський досвід війни, добре було б ознайомитися з пізнішим автобіографічним есеєм Ю. Тарнавського **«Босоніж додому і назад»**, а саме з його першою частиною «Босоніж додому». Ця автобіографія постанала з ініціативи Валерія Шевчука, який листувався з Юрієм Тарнавським і, щоб ознайомити читачів в Україні з постаттю тоді ще (на зламі 80–90 років ХХ ст.) невідомого заокеанського письменника, намовив того написати автобіографію. Стаття В. Шевчука, створена на основі автобіографічного есею нью-йоркця, була першою в Україні статтею про Ю. Тарнавського, вона з'явилася в журналі «Україна» 1990 р. (Шевчук, 1990, с. 3–5).

«Босоніж додому» – дуже важливий текст для того, щоб сформувати собі уявлення, хто такий Юрій Тарнавський, який його світогляд, який творчий і професійний шлях він пройшов, які його художні зацікавлення, його ставлення до широкого кола літературних та мистецьких явищ. Досвід війни і повоєння описано на самому початку цього твору, в першому та другому розділах. Перший розділ – про походження автора і його дитячі роки на українсько-польському прикордонні, другий – про підліткові роки у Німеччині. Виїхавши парою коней із Турки наприкінці липня 1944 р., Ю. Тарнавський із родиною їхали через села Вовче, Тарнава, перебралися через Ужоцький перевал у бік Угорщини, там здали коні і віз та сіли у товарні вагони, що їхали до Німеччини. Згадано угорські міста Шаторальяуйгей (тут цьоця Ганька, коли варила їсти, спізнилася на потяг; потім наздогнала родину) та Будапешт, зазначено, що «з'їздили цілу Угорщину», «були в Чехії» і під кінець жовтня 1944 р. дісталися до Австрії – до табору в Штраасгофі. (Є фотографія десятирічного Юрія з поголеною головою, – вона з часів перебування у Штраасгофі.) У листопаді 1944 р. біженці перебралися до табору на периферії австрійського м. Лінц (Тарнавський, 2000а, с. 261). Десь у той час їм вдалося сконтактуватися з Іваном Тарнавським, що перебував із дивізією у Словаччині, поблизу Жиліни, і в грудні він на короткий час навідався до них та допоміг їм знайти наступне місце осідку. На початку квітня 1945 р. родині довелося рухатися далі на захід, відповідно до пересування лінії фронту. Письменник згадує с. Кальтенек, поблизу м. Пассау, де потяг зупинився, бо міст через Дунай було підірвано. Тарнавські з родичами шукали даху над головою у різних спорудах, житлових і нежитлових, із батьком контакт було втрачено. У листопаді 1945 р. біженці прибули до українського табору для переселених осіб Райнгарткасерне (м. Новий Ульм, Баварія). Там Ю. Тарнавський вступив до першого класу гімназії, був членом молодіжної організації «Пласт». У спогадах описано деякі події табірної культурного життя, зокрема є згадки про постановки театру Володимира Блавацького і студії Йосипа Гірняка й Олени Добровольської, про деякі фільми та книжки, що справили враження на майбутнього поета. Гімназію очолював літературознавець Леонід Білецький, а улюбленим учителем Юрія Тарнавського був Дмитро Нитченко (Чуб). На початку 1946 р. з'явилася щаслива звістка, що батько живий, а згодом, улітку того ж року, він сам з'явився у таборі. З'ясувалося, що поки його не було з родиною, він разом з іншими дивізійниками потрапив в англійський полон, опинився в Італії у Роміні, звідки втік і нелегально через Альпи дістався до Мюнхена, а далі до Ульма. Приховавши інфор-

мацію про своє воєнне минуле, він зміг не просто жити у таборі, а й стати директором торговельної школи та головою табірної ради. Але це лише на якийсь час, бо хтось доніс табірній адміністрації, що І. Тарнавський належав до дивізійників. Через цей компромат Тарнавські не могли виїхати з Німеччини аж до реабілітації 1952 р. Повноліття Ю. Тарнавський зустрів на кораблі, перепливаючи Атлантику.

Цікавий момент табірного життя – І. Тарнавський одружився вдруге, з жінкою, чоловіка якої вбили більшовики. Звали її, за прізвищем першого чоловіка, Оксана Воронка. Таким чином, Юрій Тарнавський і молодший за нього на 6 років Роман Воронка стали зведеними братами. Роман Воронка – це відомий математик і громадський діяч, майже 30 років викладав у Нью-Джерзькому технологічному інституті (New Jersey Institute of Technology), а наприкінці 80-х років ХХ ст. був одним із активістів гуманітарних місій в Україні: очолював Товариство української мови у США (1985–1995), був заступником голови Фонду допомоги дітям Чорнобиля (1990–1994), Фонду Руху (1990–1992), Координаційного комітету допомоги Україні (1992–2001), головою Товариства «Самопоміч» у Ньюарку (1995–2001), головою стипендієвої комісії Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці (2000–2001). На початку 90-х років ХХ ст. жив в Україні, викладав у Київському політехнічному інституті. Допоміг ввезти 260 комп'ютерних систем для середніх шкіл України, займався виданням шкільних підручників і посібників (загальний наклад – понад 2,5 млн). Залишив по собі цікаві спогади, фігурантами яких є і відомі літературні постаті, зокрема Ліна Костенко, Микола Жулинський (Воронка, 2009).

У 1950 р., коли більшість табірного населення роз'їхалася світом, Ю. Тарнавський скінчив 5-й клас гімназії, а влітку самостійно опанував програму 6-го класу і склав відповідні іспити. Наступного навчального року довелося вчитися вже не в табірній гімназії, а в німецькій, до того ж добиратися до неї було дуже далеко – потрібно було їздити потягом зі с. Кляйкец (біля Гюнцбургу), де жили Тарнавські, майже 50 км! Наприкінці того навчального року (1951) Ю. Тарнавський склав іспити за 8-й гімназійний клас. Цей навчальний рік він згадував як дуже важкий: виснажливий графік, спричинений щоденною їздою; чужомовне оточення; світоглядні розходження з батьком.

Ознайомленість з автобіографічним есеєм «Босоніж додому» дає можливість більш предметно, більш контекстуалізовано сприймати оперті на автобіографічний матеріал художні твори письменника, передусім цикл поезій прозою «Спомини», роман «Теплі полярні ночі», повість «Шляхи».

Автор «Споминів» говорить про себе у другій особі («ти»). Але загалом особа наратора малопомітна, вона десь за кадром. Переважно є поетичний опис подій, які немовби відсторонені від автора. Ось фрагмент із поезії прозою під назвою «Похорон»: «Похорон, наче свято. Урочистість тиші та пустки обезлюдненого міста. Світло витолочене спекою, як висока, виполовіла трава. Довкруги міста, немов видима, тверда орбіта, кряжі» (Тарнавський, 1970, с. 101).

На перший погляд може видатися, що у такому відстороненому описі йдеться про похорон невідомої авторові особи. Можна звернути увагу на те, що слова «похорон», «могила» у творі марковані позитивно через асоціації зі «святком» і «затишком» відповідно. Та все ж йдеться про похорон найріднішої особи – матері. До такої думки підштовхує останнє речення твору, де автор звертався до свого альтер его зі словами: «Ти ще повернешся не раз до нього, як до спадщини, зберіганої для тебе

багатьма поколіннями» (Тарнавський, 1970, с. 101). «До нього» – тобто до похорону. Через кілька років з-під поетового пера постав вірш «На смерть моєї матері» (зі збірки «Вино і ропа», в Україні теж не публікованої), у якому він розробив цей мотив смертності як спадщини, одним штрихом накинений у підсумковому реченні поезії прозою «Похорон».

НА СМЕРТЬ МОЄЇ МАТЕРІ

О. Т.

Цей дарунок смертності, який ти дала мені,
я зберігаю досі, після стількох років,
і люблюся ним тільки потайки,
відчинивши насамоті серце, мов шкатулку.

Як пишний бароковий клейнод, я пришпилюю його
до простого одягу мого життя,
і, наче самоцвіт колір, він підхоплює
один із виразів в моїх очах.

Дивуються люди, чому я проходжу
таким самопевним, майже зухвалим, крізь життя –
бо знаю, що одного дня мені дістанеться в спадку
решта тих багатств, які ти посідаєш під землею.

(Тарнавський, 1970, с. 312)

У вірші на смерть матері немає жодного емоційно від'ємного образу, сама лише позитивно забарвлена лексика: *дарунок; люблюся; пишний бароковий клейнод; багатства*. Та від цього вірш не стає оптимістичним, бо ті позитивно забарвлені лексеми – це евфемізми.

Як і інші поети з НІГ (зокрема Б. Рубчак), Ю. Тарнавський не любив сентиментальності, типової української перечуленості, а тому нерідко висловлював свої почуття не прямолінійно, а за посередництвом образів. Але є й інша причина, чому письменник уникав зображення трагедії як трагедії. Про це він зазначив у «Босоніж додому»: «Ховали маму ... 27 липня, коли німецькі війська лявіною сунули на захід, відступаючи перед советськими. Цвинтар був на східній боці міста, і похоронна процесія перла проти цієї повені війська – вбогий віз запряжений конячкою, з труною на нім, і горстка людей, з двома дітьми між ними (маленький брат здається залишився вдома), проти цілих дивізій. Бачучи німецького старшину за возом, дехто з вояків-німців салютував із подивом в очах. День був гарячий, пекло сонце, і, через постійний рух, настрій у повітрі був якийсь піднесений, майже веселий. Описав я це все, та й попередній параграф, як теж і дещо з Дильонгувки, у збірці *Спомини*. Смерть моєї матері описав я теж у коротенькім оповіданні *Рівнина*, друкованім в “Українській літературній газеті” за жовтень 1957 р., і присвятив їй вірш “На смерть моєї матері” в збірці “Вино і ропа”. Зберігаю я цю тему й досі для можливих майбутніх творів, як родинну коштовність, на чорний день. Разом із лявіною німців, що текла крізь Турку, відступали на захід саме в той час рештки розбитої дивізії. Були серед них і якісь то-

вариші батька, що ночували у нас після похорону. Пам'ятаю, як лежали вони покотом на долівці. На другий день вранці, 28 липня, нас троє дітей сіли на віз, який належав двоюрідній сестрі моєї мами, цюці Сальці (Кавка, з дому Яворська), і з її родиною рушили на захід. Їхала теж з нами старша сестра мого батька, цюця Ганка, яка була приїхала до нас після операції мами, щоби нам помагати, і яка відтоді опікувалася нами. Батько провів нас на ровері трохи за місто, і вернувся до своїх товаришів, що чекали на нього. Мали всі вони негайно зголоситися до Середнього на Закарпатті, де гуртувалася дивізія. Пам'ятаю, як їхав він дорогою, обминаючи вибоїни, віддаляючись від нас. Так, за три дні, втратили ми маму, тата, дах над головою, і ще до того всього батьківщину. Мали ми всі троє в той час, спільно, 24 роки! Будучи дитиною, не здавав я собі справи тоді, що це все значило. Терпну тепер на саму думку. Сьогодні не міг би я перенести такого» (Тарнавський, 2000а, с. 260).

Отже, інша причина, чому письменник писав про похорон матері як про свято, полягає у тому, що він подавав дитячу візію тих подій, погляд на світ підлітка, який хоч і розумів, що відбувається, але не цілком усвідомлював, що це все значить, який масштаб цієї трагедії. Зрештою, у такій ситуації (смерть, процесія, фронт, німецька дивізія, салюти) навіть для дорослого занадто багато всього, щоб усвідомити.

Богдан Бойчук у своїй рецензії на том Юрія Тарнавського «Поезії про ніщо і інші поезії на цю саму тему» зазначив, що образи у «Споминах» накинуто як на кіноплівці (Бойчук, 1971, с. 48). Вони «напливають один на одного і переходять, “перетікають” один в одного», – зазначено у статті Миколи Ільницького, чие рідне с. Ільник розташоване неподалік від Турки, – а за ними, тими образами, літературознавець прочитував картину «ісходу», що «набирає характеру вселенської, як всесвітній потоп, катастрофи» (Ільницький, 2008, с. 493). Марія Котик-Чубінська, розглядаючи жанрову специфіку «Споминів», називала цю збірку поезій прозою «фільмом пам'яті» і наводила риси, які зближують текст із кінематографічним зображенням. Зокрема, йшлося про «переважання синтаксису називних речень, що нагадує режисерський текст, за яким відбуватиметься монтаж кадрів», про «диспропорцію сили звукових сигналів», «фіксування руху як знерухомлення і навпаки», «накладання різних просторових і часових планів» (Котик-Чубінська, 2011, с. 174–175).

Ще до рецензії Б. Бойчука Б. Рубчак зауважив, що книжка «Спомини» займає проміжне місце між жанрами поезії і прози. «Ця книжка неначе поетичний символ роману про міста, сквери і вулиці спогаду, неначе своєрідна емблема роману, якась його метафорична абстракція» (Рубчак, 1968, с. 54).

Стосовно роману «Теплі полярні ночі» доцільно зазначити, що так буває, що певні травматичні для письменників теми не дають себе описати, тримають, не відпускають, але пручаються, шифруються. В одній зі своїх статей Тетяна Остапчук розглядала цей роман як розповідь про ідентичність, у якій серед іншого присутні також інтенції до витіснення і трансформації певного травматичного досвіду (Ostapchuk, 2023, р. 3). Не дивно, що давно задуманий роман про події ще тих часів, коли Ю. Тарнавський жив на українській землі, постав аж через 75 років після від'їзду з України.

Про свій намір написати на основі особистих дитячих спогадів роман з українським тлом письменник зізнавався у «Босоніж додому» (Тарнавський, 2000а, с. 329). Згадка про цей намір звучить і в фіналі продовження есею (ця частина має назву «Назад»), де автор навів сцену з 1944 р., яку, казав, беріг для романного задуму, але не зміг стриматися, щоб не завершити нею автобіографію. «В романах треба

послуговуватися не фактами, а уявою», – пояснював своє рішення письменник (Тарнавський, 2000а, с. 413).

Роман «Теплі полярні ночі» (2019) написано на основі автобіографічних фактів, сплетених з уявними та запозиченими сценами. Книжка сприймається легко, її цілком можна читати і без ознайомлення з «Босоніж додому і назад», та все ж для повноти картини не зайве мати на увазі, що хоча це й автобіографічний твір, та художній домисел інколи поширюється тут і на магістральну сюжетну лінію. Складається роман із трьох частин, назви яких відповідають словам заголовка: «Теплі», «Полярні», «Ночі». Перша частина насамперед присвячена зображенню глибокого дитинства, перших років життя у міжвоєнній Польщі, і це здебільшого таке безтурботне життя, що завершилося із входженням у місто німецьких військ. Правда, деякі загрозливі сигнали вже у той час надходили до мозку оповідача. Зокрема, в одному з розділів йдеться про сон, у якому родинна трапеза відбувалася при катафалку. Там, де мали би бути страви, лежало тіло, при нім купа квітів, родичі жували куски м'яса, а на їхніх губах залишалася кров. З оповідачем відбувалося те саме.

Те, що у частині «Теплі» було сном, у другій частині «Полярні» стало реальністю. Заголовок частини в українському варіанті цього роману, до речі, дуже вдало передав атмосферу, у якій перепліталися родинний затишок і достаток із вторгненням війни, стратою невинних людей, смертю матері. Є в цій частині натуралістичні описи страт німцями юдеїв (у романі не вживано терміна «євреї», тільки «юдеї») та українців. В обох випадках мова про страти цивільного населення, хоча страта українців, казали, була помстою за те, що українські партизани вбили німецького вояка (Тарнавський, 2019, с. 97).

У цій-таки частині роману мовиться і про інші травматичні сцени: зокрема, поховання живцем і страви з кусками плоті, що їх росіяни давали ув'язненим громадянам. Згадував письменник і про торттури з боку поляків у міжвоєнний період. Отже, і німці, і росіяни, і поляки зображені у романі агресорами, і таке трактування історичних подій, як зазначав свого часу Ярослав Розумний, типове для письменників НІГ, тоді як для материкових шістдесятників джерело зла мислилося вужче – в образі гітлерівської Німеччини (Розумний, 1986, с. 44).

Третя і завершальна частина роману – «Ночі» – період після смерті матері, від'їзд на Захід. У романній версії тато не встиг на мамин похорон, спізнився на кілька годин. А ще – він не повернувся до своїх дивізійників, а дезертував і поповнив лави українських партизанів. У романі чітко пояснено, чому родина Тарнавських вибирала вигнання, а не російську окупацію. Бо було усвідомлення того, яка доля чекала українських інтелігентів під владою москалів – як не розстріляють, то вивезуть до Сибіру. Тато майбутнього письменника не мав шансу уникнути репресій. Податися до Німеччини разом з іншими членами родини він також не міг, бо як дезертирові німецького війська йому і тут загрожувала розправа. Попри наступ росіян, він «не сумнівався, що врешті-решт росіяни програють» (Тарнавський, 2019, с. 163). Він був оптимістом, на відміну від сина.

У фіналі романної історії головний герой опинився в Мадярії (Угорщині). Малий мрійник, любитель книжок, вийшов із потяга на станції і не встиг вчасно повернутися до вагона. «Я опинився посеред глушини в чужій країні, серед людей, чією мовою не володів і які були до нас переважно ворожі. Я пригадав почуті історії про те, як мадярські вояки поводитися з українськими селянами – *бадіками* – під час попе-

редньої війни. Як мадяри, наче гірляндами, прикрашали українцями шляхи, вішаючи їх на деревах, що росли обабіч. Мені не варто було очікувати від них чогось доброго. Чи мене відішлють додому? Там тепер, імовірно, росіяни, і якщо не тепер, то вони не забаряться. Чи мене віддадуть у сиротинець, щоб я став мадяром? Чи стану я робітником-рабом на якомусь мадярському господарстві? Жоден із варіантів не обіцяв добра» (Тарнавський, 2019, с. 205).

Такий художній фінал, звісно ж, підказаний епізодом, що трапився був у тій-таки Угорщині з Анною Тарнавською, цюцею Ганькою (як я згадував, покликаючись на автобіографічний есей Юрія Тарнавського, на одній з угорських станцій вона спізналася на потяг). Та якщо брати до уваги політичний контекст – українсько-угорські відносини, зокрема на теперішньому етапі, позицію Угорщини щодо військової допомоги Україні, – то рішення Ю. Тарнавського залишити свого оповідача (який є романним альтер его самого автора) напризволяще саме в Угорщині означає віддати його чужинцям, позбавити українського оточення, штовхнути на нові серйозні випробування, новий травматичний досвід. Серед усіх країн Євросоюзу це чи не єдина країна, влада якої в умовах російсько-української війни демонструє незацікавленість в існуванні України, ігнорує європейський консенсус стосовно стримування агресії Російської Федерації, блокує надання Україні військової допомоги. Та й раніше мадярська політика була чітко спрямована на асиміляцію немадярських національностей, через що її означувано етноцидом (Маленков, 2022).

І хоча насправді майбутній письменник потрапив у не аж таке вороже середовище (табори для переміщених осіб у Німеччині, а далі – мультикультурна Америка), все ж відчуття себе чужинцем ще довгий час переслідувало його. У «Босоніж додому» серед іншого читаємо: «Я чув постійну різницю між собою й моїм американським оточенням. Був типовим “чужинцем” (“*l’etranger*” у Камюсівському сенсі). Не переставав мріяти про Європу, хоч ніяких можливостей на поворот не було, і довгий час листувався з одним з моїх друзів німців із гімназії» (Тарнавський, 2000а, с. 273). Аж після того, як Ю. Тарнавський здійснив таки омріяну спробу вернутися до Європи і понад рік пожив в Іспанії (1964–1965), то перестав почуватися в Америці чужинцем. Здається, що саме тоді, у другій половині 60-х років ХХ ст., він написав свої найбільш значимі поетичні збірки. Вони – не про війну, але тематика зниклості, яка пронизує їх і багато інших творів письменника, напевно, виникає з пережитого за часів Другої світової війни.

Тема війни у творчості Ю. Тарнавського не обмежується тільки тими трьома творами, про які я вже писав («Босоніж додому і назад», «Спомини», «Теплі полярні ночі»); було ще кілька окремих поезій, оповідання тощо. У 2022 р. під впливом жахів російсько-української війни він написав твір «Це гние труп» і 23 травня того ж року публічно виконав цей англomовний текст у супроводі піаніста Люшіана Бана (Lucian Ban) на фестивалі «Jazz Poetry 2022». Запис спільного виступу Ю. Тарнавського з Л. Баном можна переглянути в інтернеті. Також в інтернеті можна переглянути фільм Олександра Фразе-Фразенка про Юрія Тарнавського «Casi Desnudo», у якому серед іншого письменника відзнято і в його рідному м. Турка, біля хати бабусі Катерини Яворської (вул. Шевченка, 10), де певний час жила і сім'я Тарнавських, а ще – на 43-й хвилині фільму – біля триповерхового особняка, збудованого батьком письменника Іваном Тарнавським. У той будинок сім'я Тарнавських так і не заселилася, бо тільки-но його було споруджено, як прийшли окупанти і розташувалися там.

Спершу росіяни, а потому німці. Коли зайти забралися звідти, то родині Тарнавських вже треба було втікати від росіян на Захід. Німецькі військові чиновники недаремно сподобали собі ту хату – на той час вона, схоже, і справді була «одною з найкращих у місті» (Тарнавський, 2019, с. 83).

Логічно буде застановитися над запитанням: чи той воєнний досвід хлопчини-оповідача відображено тільки у згаданих творах? Певно, що ні. Війна і ті травми, які вона залишила по собі, вплинули на проблематику і поетику творчості Ю. Тарнавського. Згадаймо, що перша його поетична збірка «Життя в місті» (1956) – це перша суто верліброва збірка в історії української поезії і вона цілком екзистенціалістична. «Перша програмово екзистенціалістична збірка поезій в українськiм письменствi», – писав про неї Юрій Лавріненко (Лавріненко, 1956, с. 1, 8). Самотність, відчуження, смерть і пошуки сенсу життя – теми, якими наповнена ця збірка, – то ж не лише засвоєне з книжок. Ці теми змалечку диктувало життя. Вони стали центральними і в першій прозовій книжці письменника – «Шляхи», першу редакцію якої було написано ще 1956 р., опубліковано 1961 р., а відредаговане перевидання побачило світ 2000 р. (Тарнавський, 2000b, с. 9–121). Події у цьому творі відбувалися у повоєнній Німеччині, «тут і там можна зустріти калік, сліди бомбардувань, у душах персонажів незагоєні рани – втрати близьких людей тощо» (Мариненко, 2004, с. 12). Один із героїв – Калькройт – колишній учасник бойових дій. «Для Калькройта, представника “втраченого” покоління, мистецтво – єдина можливість вижити після потрясінь війни, “вилити” свій біль і жах у скульптури, це спосіб очистити себе й свою свідомість» (Остапчук, 2002, с. 27). Опис скульптур передає моторошну атмосферу його творінь, людські постаті, створені мистцем, мають у собі атрибути війни і відповідні технічні деталі: груди – з баків і бомб, замість легень – радіатори, замість сердець – запальники мін і бомб, замість язиків – багнети, замість зубів – кулі, замість ніздрів – розірвані дула тощо (Тарнавський, 2000b, с. 54).

Отже, досвід воєнного дитинства мав великий вплив на формування естетичної свідомості Ю. Тарнавського. Основними творами, які про це свідчать, є роман «Теплі полярні ночі», автобіографічний есей «Босоніж додому і назад», збірка поезій прозою «Спомини», а також повість «Шляхи». Тема війни була актуальною для письменника на ранньому етапі його творчого шляху, але пізній Ю. Тарнавський повернувся до неї. У контексті теперішніх реалій російсько-української війни розгляд цієї теми видається суголосним подіям сьогодення і перспективним, бо аналіз зображення письменником-модерністом теми війни може сприяти глибшому розумінню його поетики та поетики війни загалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Бойчук, Б. (1971). Поезії про ніщо та інші поезії на ту саму тему. *Сучасність*, 7–8.
- Бойчук, Б. (2003). *Спомини в біографії*. Київ: Факт.
- Воронка, Р. (1990). Коли скресла крига. *Всесвіт*, 1–2, 3–4.
- Ільницький, М. (2008). У фокусі ста дзеркал. В М. Ільницький, *На перехрестях віку: у 3 кн., 1*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Котик-Чубінська, М. (2011). *Структура та образність поезії Юрія Тарнавського*. Львів.
- Лавріненко, Ю. (1956, вересень). Повстання проти змори. *Українська літературна газета*, 1, 8.

Маленков, Р. (2022). *Чому в Угорщині нема українців?* <https://www.istpravda.com.ua/columns/2022/10/5/161882/>

Мариненко, Ю. (2004). Людина із «зеленавим настроєм дзеркал». Повість Юрія Тарнавського «Шляхи». *Дивослово*, 2, 10–13.

Остапчук, Т. (2002). Екзистенціалізм як домінанта творчості Юрія Тарнавського. *Слово і час*, 7, 25–31.

Ревакович, М. (2012). *Persona non grata. Нариси про Нью-Йоркську групу, модернізм та ідентичність*. Київ: Критика.

Розумний, Я. (1986). Героїка чи антигероїка: тема війни в поезії шестидесятників і Нью-Йоркської групи. *Сучасність*, 11, 34–45.

Рубчак, Б. (1968). Поезія антипоезії. *Сучасність*, 4, 44–55.

Рубчак, Б. (2009). «Життя цікаве своїм різноманіттям і ролями...». *Український журнал*, 3, 48–50.

Тарнавський, Ю. (1970). Спомини. В *Ю. Тарнавський, Поезії про ніщо і інші поезії на цю саму тему*. Нью-Йорк: Видавництво Нью-Йоркської групи.

Тарнавський, Ю. (2000а). Босоніж додому і назад. В *Ю. Тарнавський, Не знаю: вибрана проза*. Київ: Родовід.

Тарнавський, Ю. (2000б). Шляхи. В *Ю. Тарнавський, Не знаю: вибрана проза*. Київ: Родовід.

Тарнавський, Ю. (2019). *Теплі полярні ночі*. Київ: Темпора.

Ходацький, А. (2015). *Лікар Селянський* (Т. Карабович, пер. з пол.). Вроцлав: Лена.

Шевчук, В. (1990). У пошуках землі обігваної. Про Юрія Тарнавського, поета з Нью-Йоркської групи. *Україна*, 10, 3–5.

Ostapchuk, T. (2023). Memory, Identity, and Belonging in Yuriy Tarnawsky's Autobiographical Novel *Warm Arctic Nights*. *HyperCultura*, 12. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1241826>

REFERENCES

Boichuk, B. (1971). Poezii pro nishcho ta inshi poezii na tu samu temu. *Suchasnist*, 7–8 (in Ukrainian).

Boichuk, B. (2003). *Spomyny v biohrafii*. Kyiv: Fakt (in Ukrainian).

Voronka, R. (1990). Koly skresla kryha. *Vsesvit*, 1–2, 3–4 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2008). U fokusi sta dzerkal. In *M. Ilnytskyi, Na perekhrestiakh viku: u 3 kn., 1*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» (in Ukrainian).

Kotyck-Chubinska, M. (2011). *Struktura ta obraznist poezii Yuriiia Tarnavskoho*. Lviv (in Ukrainian).

Lavrinenko, Yu. (Veresen, 1956). Povstannia proty zmory. *Ukrainska literaturna hazeta*, 1, 8 (in Ukrainian).

Malenkov, R. (2022). *Chomu v Uhorshchyni nema ukrainsiv?* <https://www.istpravda.com.ua/columns/2022/10/5/161882/> (in Ukrainian)

Marynenko, Yu. (2004). Liudyna iz «zelenavym nastroiem dzerkal». Povist Yuriiia Tarnavskoho «Shliakhy». *Dyvoslovo*, 2, 10–13 (in Ukrainian).

Ostapchuk, T. (2002). Ekzyzentsializm yak dominanta tvorchosti Yuriiia Tarnavskoho. *Slovo i chas*, 7, 25–31 (in Ukrainian).

Revakovich, M. (2012). *Persona non grata. Narysy pro Niu-Iorksku hrupu, modernizm ta identychnist*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Rozumnyi, Ya. (1986). Heroika chy antyheroika: tema viiny v poezii shestydesiatnykiv i Niu-Iorkskoi hrupy. *Suchasnist*, 11, 34–45 (in Ukrainian).

Rubchak, B. (1968). Poeziia antypoezii. *Suchasnist*, 4, 44–55 (in Ukrainian).

Rubchak, B. (2009). «Zhyttia tsikave svoim riznomanittiam i roliamy...». *Ukrainskyi zhurnal*, 3, 48–50 (in Ukrainian).

Tarnavskiy, Yu. (1970). Spomyny. In *Yu. Tarnavskiy, Poezii pro nishcho i inshi poezii na tsiu samu temu*. Niu-Iork: Vydavnytstvo Niu-Iorkskoi hrupy (in Ukrainian).

Tarnavskiy, Yu. (2000a). Bosonizh dodomu i nazad. In *Yu. Tarnavskiy, Ne znaiu: vybrana proza*. Kyiv: Rodovid (in Ukrainian).

Tarnavskiy, Yu. (2000b). Shliakhy. In *Yu. Tarnavskiy, Ne znaiu: vybrana proza*. Kyiv: Rodovid (in Ukrainian).

Tarnavskiy, Yu. (2019). *Tepli poliarni nochi*. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).

Khodatskyi, A. (2015). *Likar Selianskyi* (T. Karabovych, Trans.). Vroslav: Lena (in Ukrainian).

Shevchuk, V. (1990). U poshukakh zemli obitovanoi. Pro Yuriia Tarnavskoho, poeta z Niu-Iorkskoi hrupy. *Ukraina*, 10, 3–5 (in Ukrainian).

Ostapchuk, T. (2023). Memory, Identity, and Belonging in Yuriy Tarnawsky's Autobiographical Novel *Warm Arctic Nights*. *HyperCultura*, 12. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1241826> (in English).

Ihor KOTYK

PhD (Philology), Senior Researcher

of the Department of Literary Process and Comparative Studies of the Government agency «Ivan Franko Institute of the NAS of Ukraine»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4948-431X>

e-mail: ihrktyk@gmail.com

DOCUMENTARY AND ARTISTIC VISIONS OF WAR IN THE WORK OF YURIY TARNAWSKY

The article is devoted to the depiction of war in the works of the Ukrainian-American writer Yuriy Tarnawsky, co-founder and member of the New York Group. Like other members of the original composition of this group, Y. Tarnawsky belongs to the generation of children of war. The writer was greatly disturbed by the events of 1940^s. The description of those events is given in the first chapters of his autobiography «Barefoot Home and Back», and their reflection is found in several works: in the collection of prose poems «Memories», in the novels «Warm Arctic Nights», and «Paths».

As a ten-year-old boy, the future writer lost his mother, home and was forced to leave his homeland, without a father. Being in camps for displaced people, and later living in America, for a long time he could not get rid of the feeling of his own foreignness. The loss of relatives, the contemplation of mass executions of Jews and the murders of Ukrainians prompted artistic reflections on the themes of death, the meaning of life, and the absurd.

Considering the cycle of prose poems «Memories» (1964), written in the early period of Tarnawsky's creation, the author of the article draws attention to the detachment of the

image and cinematic nature inherent in the poetics of this cycle. The novel «Warm Arctic Nights» (2019), written in the late period of his work, reflects an intensive change in main character's worldview, whose childhood was invaded by war. The autobiographical nature of this book is intertwined with artistic imagination, which extends to the main storyline. The resolution of the plot resonates with current geopolitical moods in Eastern Europe.

In the opinion of the author of the article, the experience of war affected the issues and poetics of Yuriy Tarnawsky's work in general. Such an influence can be seen in the poet's first collection, «Life in the City» (1956), which is entirely existentialist and the first collection of verse libre poems in the history of Ukrainian literature, as well as in the novel «Paths» (1956/2000).

Tarnawsky's work «It is the Rotting of the Corpse» (2022), written under the influence of the horrors of the Russian-Ukrainian war, is also mentioned in the article.

Key words: children of war, the Second World War, Russian-Ukrainian war, traumatic experience, existential issues, prose poetry, novel.

*Стаття: надійшла до редакції 12.02.2025
прийнято до друку 16.08.2025*